

## **СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ «ДЖОЙНТ» В УКРАЇНІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ДІАСПОРНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

*У статті аналізується сучасний стан історіографії досліджень діяльності Американського єврейського об'єднаного розподільчого комітету (JDC, «Джойнт») у вітчизняній і діаспорній літературі. Дається характеристика основних положень праць, присвячених зазначеній проблематиці.*

*Ключові слова: «Джойнт» (JDC), історіографія, українські дослідження, міжнародні організації допомоги*

В останні десятиліття в історичному науковому середовищі як України так і діаспори спостерігається сплеск дослідницької активності у питаннях, пов'язаних з вивченням історії єврейства. Особливу увагу науковців привертає діяльність міжнародних єврейських організацій на теренах України у ХХ ст. Однією зі знакових для українського народу є діяльність Американського єврейського об'єднаного розподільчого комітету – JDC або «Джойнт». Основним завданням даної розвідки є аналіз основного історіографічного доробку з історії діяльності «Джойнт», що мав місце на теренах сучасної України вітчизняних науковців і науковців діаспори.

Характеризуючи історіографічний доробок за територіальним принципом можна виділити декілька конгломерацій авторів. Це, перш за все, українські дослідники та друга група – представники емігрантських наукових кіл – вихідців із пострадянських країн, що активно взаємодіють з українськими організаціями, установами та персоналіями у царині дослідження діяльності «Джойнт».

Аналіз українського наукового надбання з окресленої проблематики можна розпочати з аналізу праць миколаївського дослідника Т. О. Михайловського, який у своїй роботі «Діяльність єврейського об'єднаного розподільчого комітету «Джойнт» на Миколаївщині у 20-х рр. ХХ ст.» [1] звертає увагу на діяльність «Джойнт» у напрямку подолання наслідків голоду 1921-1923 рр. Автор висвітлює участь «Джойнт» та «Агро-Джойнт» у підтримці єврейської аграрної колонізації Півдня України та розбудові єврейських етнічних адміністративно-територіальних утворень в Україні у міжвоєнний період. До визначних здобутків цього автора можна віднести введення до наукового обігу джерельної бази, яка раніше не фігурувала у науковому обігу. Це стосується документів і матеріалів Миколаївського державного архіву. У даній роботі докладно описано географію єврейських національних поселень на Миколаївщині, які отримували адресну допомогу під час голоду. Досить цінним є подання структури організації «Джойнт» на території Півдня України. Наводяться відомості щодо обсягів допомоги, яку здійснювали єврейські благодійні організації та, зокрема, «Джойнт».

У роботі того ж автора «Міжнародні організації на Півдні України у 1920-х роках: джерела із колекції США» [2] дослідник ґрунтовно аналізує джерельну базу закордонного походження, яка є основою у дослідженні іноземних організацій, що здійснювали допомогу на теренах України у міжвоєнний період. Значна увага звернена на масив джерел, що висвітлюють різноманітні аспекти діяльності «Джойнт» у 20-х-30-х рр. ХХ ст. Т.О. Михайловський зазначає, що значні документальні масиви стосовно «Американського єврейського об'єднаного розподільчого комітету» «Джойнт» зберігаються у США. Найбільшим зібранням є архів організації у Нью-Йорку, де для українських дослідників особливий інтерес представляють документи колекції 1921-1932 рр. [3]. Досліджуючи структуру закордонних архівів вчений виділяє складові елементи колекцій документів, визначає будову фондів за походженням та ознаками джерел. Загалом, згадана праця є однією з найбільш ґрунтовних робіт з класифікації

та структури закордонних джерельних баз, присвячених діяльності «Джойнт» в Україні у першій третині ХХ ст.

Наступна робота Т.О. Михайловського – «Діяльність міжнародних організацій на Миколаївщині у 20-х рр. ХХ ст.» [4], в якій піднімаються теми, пов'язані із функціонуванням «Джойнт» в Україні у міжвоєнний період. Хоча основний наголос дослідження робиться на діяльності «АРА», у статті подаються відомості щодо процесу приєднання «Джойнт» до «АРА», висвітлюються спільні проекти на теренах більшовицької України за часів голоду 1921-1923 рр. Наводиться порівняльний аналіз фінансових «ін'єкцій» міжнародних допомогових організацій, визначається доля допомоги «Джойнт». У роботі наголошується на основних чинниках, які спонукали «Джойнт» до надання допомоги, а саме той факт, що на території радянської України проживало майже 85% усіх євреїв СРСР [5]. Зазначене дослідження Т.О. Михайловського надзвичайно корисне з точки зору проведеного у ньому порівняльного аналізу діяльності «Джойнт» та «АРА». Автором було виділено спільні та відокремлені галузі діяльності організацій.

Досить побіжно згадує про діяльність «Джойнт» на Півдні України кіровоградський науковець С.І. Шевченко у своїй роботі «Проігнорований досвід початку 20-х: діяльність Американської адміністрації допомоги в Одеській губернії» [6]. У цьому дослідженні автор робить основний наголос на висвітленні діяльності «АРА». Це досить логічно, тому що на початку діяльності «Джойнт» діяв спільно з «АРА» і лише згодом почав проводити власну відокремлену діяльність. Однак підняті у статті С.І. Шевченко наукові проблеми безпосередньо стосувались і діяльності «Джойнт». До зазначеної статті автором було залучено документи та матеріали, що знаходяться на зберіганні в Державному архіві Кіровоградської області та Державному архіві Одеської області, які торкалися окремих факторів функціонування закордонних допомогових організацій на Півдні України.

До науковців, які зробили певний внесок у дослідження діяльності «Джойнт» на теренах України можна віднести і розвідку українських дослідників О. Тригуба і Л. Дудар «Діяльність АРА на Миколаївщині (1921-1923 рр.)» [7]. У цій роботі основний наголос робиться на діяльності «АРА», однак дослідники звертають увагу на велике значення саме «Джойнт», як однієї з небагатьох закордонної організації, що продовжила діяльність після 1923 р. та перейняла естафету здійснення допомоги від інших організацій, залучивши до свого складу, у тому числі, й інфраструктуру цих установ, які були змушені відмовитись від діяльності у більшовицькій Україні.

До однієї з останніх робіт О. Тригуба, що безпосередньо стосується дослідження діяльності «Джойнт», можна віднести роботу «Діяльність «Джойнт» на Херсонщині у 20-х рр. ХХ ст.» [8]. Зазначена розвідка є однією з найбільш ґрунтовних досліджень у розрізі регіональної історії «Джойнт», яка стосується діяльності організації на теренах Херсонщини у міжвоєнний період. Звертає на себе увагу присутність значного джерельного масиву, що був задіяний під час написання зазначеної праці. Робота ґрунтується на матеріалах Херсонського державного обласного архіву. Автор зазначає, що робота «Джойнт» у період подолання голоду 1921-1923 рр. мала позаєтнічний характер. Наприклад, «Джойнт» виділив на початковій фізі діяльності для Поволжжя більш ніж 600 тис. доларів США, хоча у цьому регіоні мешкало менше 2% етнічних євреїв. У даному дослідженні розкривається увесь спектр допомоги, що отримувала єврейська громада регіону від «Джойнт» та його установи-сателіта «Агро-Джойнт» у 20-30-х рр. ХХ ст.

Відзначимо внесок миколаївської дослідниці В.О. Стремецької, яка у роботі «Соціальна допомога населенню Миколаївщини у 1920-30-ті роки» [9] звертає увагу на обсяги допомоги, яку здійснювали закордонні благодійні організації на Миколаївщині, зокрема «Джойнт». Оперуючи значним масивом миколаївської періодики 20-х-30-х рр. ХХ ст. В.О. Стремецька на прикладі Миколаївщини визначила основні напрями допомоги, з'ясувала об'єми допомоги, визначила етнічний і соціальний склад населення, якому була адресована допомога, дослідила характер взаємодії радянської влади в Україні та міжнародних організацій допомоги, зокрема «Джойнт».

Досліджуючи історіографію діяльності «Джойнт» в Україні не можна оминати увагою наукові праці херсонського дослідника В.В. Сахно. У роботі «Діяльність міжнародних гуманітарних організацій на Україні в 20-ті роки ХХ століття» [10] В.В. Сахно за допомогою залучення архівних джерел і періодичних видань Півдня України визначає роль міжнародних гуманітарних організацій у подолання голоду, жебракування, знищення виробничої інфраструктури. Автор робить особливий акцент на соціально-гуманітарний аспект діяльності міжнародних організацій, зокрема визначає «Джойнт» як одну з організацій, до здобутків якої відносить значну та всебічну допомогу єврейському населенню, організацію будинків престарілих, влаштування безпритульних і сиріт у дитячі будинки, організацію пунктів безкоштовного харчування. До наукового доробку стосовно діяльності «Джойнт» В.В. Сахно можна віднести також розвідку «Архівні документи та місцеві періодичні видання про діяльність міжнародних гуманітарних організацій на Півдні України в 20-30-ті рр. ХХ ст.» [11]. У цій праці автор за допомогою численної кількості документів дає визначення джерельної бази функціонування міжнародних гуманітарних організацій на Півдні України. Значний масив джерел цього дослідження було введено до наукового обігу вперше. Особливої уваги заслуговує ретроспективний аналіз періодики 20-х-30-х рр. ХХ ст., що пов'язана із діяльністю допомогових організацій, у тому числі «Джойнт».

Зазначимо про здобутки відомої української дослідниці О.М. Мовчан. В одній із її робіт – «Іноземна допомога голодуючим України в 1921-1923 рр.» [12], було піднято питання пов'язане із дослідженням значення закордонних благодійних організацій на теренах радянської України за часів голоду 1921-1923 рр. У даному дослідженні чи не вперше в українській історичній науці було визначено значення «Джойнт», як організації, що врятувала величезну кількість нужденного українського населення від голодної смерті: як євреїв за етнічною приналежністю, так і інших етнічних груп, що проживали на теренах України у 20-х рр. ХХ ст.

Значним за своєю значущістю є внесок у дослідження діяльності «Джойнт» Е.М. Хенкіна – російського науковця єврейського походження, що активно досліджує значення діяльності міжнародних гуманітарних організацій в Україні та Росії. До робіт, які можна додати до історіографії дослідження «Джойнт», можна віднести дослідження «Участь зарубіжних єврейських благодійних організацій у наданні гуманітарної допомоги голодуючому населенню Півдня України в 1921-1923 рр.» [13], в якому автор відзначає заслуги «Джойнт» як і низки інших благодійних організацій у справі порятунку постраждалих від голоду 1921-1923 рр. Робота «Про роль «Джойнт» в наданні допомоги Росії та Україні в 1921-1923 рр.» [14] – ще одна робота вищезазначеного дослідника, яка безпосередньо стосується діяльності Американського єврейського об'єднаного розподільчого комітету «Джойнт» і присвячена вивченню певних аспектів роботи «Джойнт» в Україні та Росії у 20-х рр. ХХ ст.

У роботі «Крізь московські перепони: Іноземна допомога Україні під час голоду 1921–1923 рр.» [15] корифей української історичної науки С.В. Кульчицький побіжно розглянув питання допомоги з боку Американського єврейського об'єднаного розподільчого комітету у 20-х рр. ХХ ст.

До дослідників, що презентують діаспорних науковців, які вивчають діяльність і значення «Джойнт» в Україні, можна віднести М. Міцеля – головного архівіста архіву «Джойнт» у Нью-Йорку. Зокрема, його роботу «Участь Американського єврейського розподільчого комітету у боротьбі з голодом в Україні в 1922-1923 рр.» [16]. У цьому дослідженні автор, спираючись на значний архівний матеріал, розкриває особливості, що були притаманні відділенню «Джойнт», яке працювало на теренах міжвоєнної України. Залучивши значну джерельну базу автор пропонує нове бачення діяльності «Джойнт», що було відсутнє в українській історичній науці за часів СРСР та майже усіх перших років української незалежності.

До історіографічного доробку М. Міцеля, який надзвичайно плідно співпрацює з Інститутом Іудаїки у м. Києві, можна віднести дослідження «Документи з історії євреїв України в Нью-Йоркському архіві Джойнта (колекція 1921-1932 рр.)» [17], в якому на основі аналізу архівних матеріалів і структури архіву автор визначає основні масиви інформації, що знайшли відображення у фондах архіву. Дає характеристику класифікації документів згідно їх

географічного походження та приналежності до структурних підрозділів «Джойнт» та «Агро-Джойнт»; проводить ретроспективний аналіз діяльності, яку здійснював «Джойнт» на теренах радянської України, Білорусії, Росії. У статті знайшли відображення основні події у діяльності «Джойнт» за декілька передвоєнних десятиліть. М. Міцель є також автором ґрунтовної роботи присвяченої останньому етапу функціонування на теренах СРСР агрономічної корпорації «Агро-Джойнт». Збірка документів і матеріалів ««Остання глава»: Агро-Джойнт в роки великого терору» [18] присвячена останнім рокам в історії Агро-Джойнта – дослідження, на підставі документів ілюструє деталі фіналу його діяльності. Автор розкриває трагічну долю співробітників – працівників Московської, Дніпропетровської і Сімферопольської регіональних контор, а також багатьох євреїв-колгоспників, пов'язаних із «Агро-Джойнт» через свою діяльність. Дослідник аналізує раніше закриті для дослідження архівно-слідчі справи всіх груп репресованих, що стали джерелом складених на їх основі опублікованих документів. Велика увага приділена регіональним особливостям діяльності репресивних органів НКВС. Видання має у наявності необхідний науковий апарат, а також добре ілюстровано архівними фотоматеріалами.

Книга-фотоальбом «Американський брат. Джойнт в Росії, СРСР, СНД» [19], написана представником діаспорних наукових кіл М. Гейзером у співавторстві із М. Міцелем і була випущена до 90-річчя з дня заснування Американського Єврейського Об'єданого розподільчого Комітету «Джойнт». У цій роботі автори у стислій формі вперше представили всю історію допомоги «Джойнт» російському, українському, радянському та пострадянському єврейству починаючи з Першої світової війни до сучасності. Допомога «Джойнт» жертвам погромів у роки громадянської війни, порятунок голодуючих у перші роки НЕПу, турбота про сиріт і пристарілих, масштабне переселення євреїв до аграрних поселень Півдня України та Криму у 20-і та 30-і роки ХХ ст., багаторічна посилкової програма у післявоєнний період і, нарешті, соціальна допомога і обшинне будівництво сучасного періоду – все це відображено у книзі візуально і текстуально. В альбомі використано близько 250 фотографій і документів із двох десятків архівів і приватних збірок, у першу чергу – Нью-Йоркського й Єрусалимського архівів «Джойнт», Архіву Інституту ІВО (Нью-Йорк), Центрального сіоністського архіву в Єрусалимі, а також московських та українських архівів. Велика їх частина була опублікована вперше. В альбомі є не тільки фотоілюстрації до вищезазваної діяльності, але й образи тих, хто допомагав і діяв – працівників «Джойнт», а також його керівників і жертводавців.

Є. Меламед – відомий український історик та архівознавець – автор багатьох робіт з історії єврейства, також зробив внесок у дослідження роботи «Джойнт» в Україні. Цьому вектору досліджень присвячена його розвідка «Про участь Джойнт в компанії допомоги голодуючим в Україні у 1922-1923 рр.» [20]. У зазначеній роботі дослідник підіймає питання важкої продовольчої кризи, в якій опинилася значна частина України на початку 20-х рр. ХХ ст. Виокремивши єврейську складову голоду в Україні, дослідник визначає основні вектори допомоги нужденному населенню, визначає основні складові проблеми, що призвели до катастрофічної гуманітарної ситуації, що склалася в Україні початку 1920-х рр. Особливо наголошуючи на намагання світової спільноти прийти на допомогу населенню радянської України, навіть тих країн, які не визнавали легітимності існування радянської України. Особливе значення у спробах врятувати ситуацію і зменшити масштаби голоду відіграв саме «Джойнт» – на це дослідник робить особливий наголос, підтверджуючи свої припущення та висновки аргументацією, що базується на значній джерельній базі.

Таким чином, історіографія досліджень діяльності «Джойнт» в Україні за часів незалежності переживає не просто пошкваллення, а цілковитий сплеск. Той факт, що за останні десятиліття велика кількість архівних документів втратили таємність, безумовно надає нового поштовху науковим дослідженням. Переоцінка тверджень і постулатів радянської доби додає сучасному розумінню діяльності «Джойнт» в Україні кардинально інших визначень і парадигм. Підняття на радикально новий рівень взаємодії між діаспорою та вітчизняними науковцями дозволило збагатити історичну науку більш ефективним інструментарієм наукового пошуку.

Поява значної кількості документів та матеріалів у вільному доступі в електронному архіві «Джойнт» також додає більшої об'єктивності науковим дослідженням.

Все це разом призвело до появи ґрунтовних за своїм змістом і джерельною наповненістю досліджень, пов'язаних із діяльністю міжнародних організацій допомоги та теренах радянських республік у міжвоєнний період загалом та діяльністю Американського єврейського об'єднаного розподільчого комітету – JDC в Україні безпосередньо.

### Список використаних джерел та літератури:

1. Михайловський Т.О. Діяльність єврейського об'єднаного розподільчого комітету «Джойнт» на Миколаївщині у 20-х рр. ХХ ст./ Т.О. Михайловський // Наукові праці. Історія. – Вип.108. – Т.121. – Миколаїв, 2009. – С.120-125.
2. Михайловський Т.О. Міжнародні організації на Півдні України у 1920-х роках: джерела із колекції США./ Т.О. Михайловський // Наукові праці. Історія. – Вип.127. – Т.140. – Миколаїв, 2010. – С.132-135.
3. Там само. – С.133
4. Михайловський Т.О. Діяльність міжнародних організацій на Миколаївщині у 20-х рр. ХХ ст./ Тимур Михайловський // Краєзнавство: науковий журнал. – 2010. – Ч.4. – С.150-161
5. Там само. – С.154
6. Шевченко С.І. Проігнорований досвід початку 20-х: діяльність Американської адміністрації допомоги в Одеській губернії/ С.І. Шевченко // Держава та армія: [збірник наукових праць] / відповідальний редактор Л.Є. Дещинський. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2003. – С.262-268.
7. Тригуб О. Діяльність АРА на Миколаївщині (1921-1923 рр. ) / О. Тригуб, Л. Дудар // Емінак . – 2007. – № 2 ( жовтень-грудень ). – С.105-116.
8. Тригуб О.П. Діяльність «Джойнт» на Херсонщині у 20-х рр. ХХ ст. / Олександр Петрович Тригуб // Історичні мідраші Північного Причорномор'я. – Випуск II. Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції / Гол. ред. М.М. Шитюк. – Миколаїв: Видавець П.М. Шамрай, 2013. – С.434-447.
9. Стремєцька В.О. Соціальна допомога населенню Миколаївщини у 1920-30-ті роки/ В.О. Стремєцька // Наукові праці. Історія. – Вип.19. Т.32. –Миколаїв: МДГУ ім. П. Могили, 2004. – С.111-117.
10. Сахно В.В . Діяльність міжнародних гуманітарних організацій на Україні в 20-ті роки ХХ століття / В.В. Сахно // Південний архів (історичні науки ). – Херсон, 2002. – Вип.7. – С.185-203.
11. Сахно В.В. Архівні документи та місцеві періодичні видання про діяльність міжнародних гуманітарних організацій на Півдні України в 20-30-ті рр. ХХ ст. // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2003. – Т.10. – С.122-124.
12. Мовчан О.М. Іноземна допомога голодуючим України в 1921-1923 рр. // Український історичний журнал. – К.: «Наукова думка», 1989. – №10. – С.77-84.
13. Хенкин Е.М. Участие зарубежных еврейских благотворительных организаций в оказании гуманитарной помощи голодающему населению Юга Украины в 1921-1923 гг. / Е.М. Хенкин // Єврейське населення Півдня України: дослідження і документи . – Запоріжжя, 1994. – Вип.1. – С.60-66.
14. Хенкин Е.М. О роли «Джойнта» в оказании помощи России и Украине в 1921-1923 гг. // Вестник Еврейского университета в Москве. – 1993. – №4. – С.89-98.
15. Кульчицький С. Кризь московські перепони : Іноземна допомога Україні під час голоду 1921–1923 рр. / С. Кульчицький, О. Мовчан // Політика і час. – 2000. – №9/10. – С.92-102.
16. Мицель М. Участие Американского еврейского распределительного комитета в борьбе с голодом на Украине в 1922-1923 гг. //Єврейська історія та культура кінця ХІХ – початку ХХ ст. – Збірник наукових праць. Матеріали конференції 28-30 серпня 2002 р. – К., 2003. – С.75-84.
17. Мицель М. Документы по истории евреев Украины в Нью-Йоркском архиве Джойнта (коллекция 1921-1932 гг.) / Михаил Мицель // Евреи Евразии. – 2004. – №3(7) (сентябрь–декабрь) // Библиотека ЕАЕК. Журнал «Евреи Евразии» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eajc.org/page66/news13466>.
18. Мицель М. «Последняя глава»: Агро-Джойнт в годы Большого террора / М. Мицель. – К.: Дух і Літера, 2012. – 464 с.
19. Бейзер М. Американский брат. Джойнт в России, СССР, СНГ (The American brother. The «Joint» in Russia, the USSR and the CIS) / Михаэль Бейзер, Михаил Мицель. – Иерусалим: Америк. еврейский объедин. распределительный ком. «Джойнт», 2004. – 208 с.
20. Меламед Е. Об участии Джойнта в кампании помощи голодающим в Украине в 1922-1923 гг. // Евреи Евразии. – 2004. – №3(7) (Сентябрь – Декабрь).

*В.А. ПОГРОМСКИЙ*

### **СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ИСТОРИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ «ДЖОЙНТ» В УКРАИНЕ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ДИАСПОРНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ**

*В статье анализируется современное состояние историографии исследований деятельности Американского еврейского объединенного распределительного комитета (JDC, «Джойнт») в отечественной и диаспорной литературе. Дается характеристика основных положений работ, посвященных указанной проблематике.*

*Ключевые слова: «Джойнт» (JDC), историография, украинские исследования, международные организации помощи*

*V.O. POHROMSKIY*

### **CURRENT WORK IN THE HISTORY OF «JOINT» IN UKRAINE IN DOMESTIC AND DIASPORA HISTORIOGRAPHY**

*This paper analyzes the current state of historiography research activities American Jewish Joint Distribution Committee (JDC, «Joint») in domestic and diasporic literature. We give a description of the main provisions of the papers on the said issue.*

*Keywords: «Joint» (JDC), historiography, Ukrainian researchs, internationale organizations of help*